

אות

כתב עת לספרות ולתיאוריה

13 גיליון
2025 חורף

עורכים מיכאל גלזומן, מיכל ארבל, אורי ש. כהן
עורכי הגיליון חן אדלסבורג וגיא ארליך
חברי המערכת חן אדלסבורג, גיא ארליך, איל בסן
רכות המערכת הילה ברוקמן
מערכת מייעצת מיה ברזילי, אדריאנה ג'ייקובס, אבנר הולצמן, חנה נוה, מנחם פרי, חנה קרונפלד,
ורד קרתי שם־טוב, נעמה רוקם
עריכת טקסט ורד שמש
עריכה גרפית מיכל סמורקוביץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי באוניברסיטת תל אביב

על העטיפה: "Contracture provoquée", איור על פי תצלום של המחבר, פול רניאר, 1887
© Paul Regnard, *Sorcellerie, magnétisme, morphinisme, délire des grandeurs*, Paris: E. Plon, Nourrit et
Cie, 1887. Public domain.

אות הוא כתב עת אקדמי שפיט היוצא אחת לשנה (שנתון) מטעם מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית,
אוניברסיטת תל אביב
המאמרים המתפרסמים בכתב העת **אות** עוברים הליך שיפוט ומבוססים על כללי המחקר האקדמי

ISSN 2707-5680

© 2025 כל הזכויות שמורות למערכת אות, מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית, בניין רוזנברג, אוניברסיטת תל אביב,
תל אביב 6997801

ot.kipp@gmail.com

הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת.ד. 2104, בני ברק
נדפס ברפוס סדר צלם

”בשיגיונות נשים צריך להתחשב” הבעיה הכלכלית של ההיסטוריה בסיפורי שרלוק הולמס

חן אדלסבורג ודרור משעני

הדמיון והקרבה בין הבלש הספרותי הפופולרי ביותר בהיסטוריה, שרלוק הולמס, לבין מייסד הפסיכואנליזה זיגמונד פרויד, מוכרים למחקר זה שנים רבות. ידוע כי פרויד קרא את סיפורי הולמס,¹ ולעיתים אף התייחס אליו בכתביו. באחד ממכתביו לקרל גוסטב יונג, למשל, הצביע פרויד על הזיקה בין מלאכת הפרשנות הפסיכואנליטית לבין עבודת הבלש הספרותי: ”גרמתי לכך להיראות כאילו הרמזים הקלושים ביותר מאפשרים לי, מעין שרלוק הולמס, לפענח את המצב”.² ההרמוניטיקה הפרוידיאנית דומה לזו הבלשית של שרלוק הולמס, לא במקרה. בדומה לפרויד, גם ארתור קונן דויל – הסופר הסקוטי שהמציא את שרלוק הולמס – היה רופא. הן פרויד הן קונן דויל נולדו בשנות החמישים של המאה התשע-עשרה (פרויד ב-1856 וקונן דויל ב-1859), שניהם החלו ללמוד רפואה בשנות השבעים (פרויד באוניברסיטה של וינה ב-1873 וקונן דויל באוניברסיטה של אדינבורו ב-1878) וסיימו את לימודיהם בשנות השמונים. בשנת 1885 פתח כל אחד מהם קליניקה פרטית. שניהם שכללו את שיטת הפרשנות ששימשה אותם בלימודי הרפואה, כזו הממרכזת פרטים קטנים מאוד והופכת אותם

1. Michael Shepherd, *Sherlock Holmes and the Case of Dr Freud*, Tavistock Publications, London 1985.
2. שם, עמ' 9.

לחשובים.³ באוטוביוגרפיה שלו, סיפר קונן דויל כיצד הגה את שרלוק הולמס בהשראת לימודיו בפקולטה לרפואה, ובייחוד בהשפעת אחד ממוריו בפקולטה:

חשבתי על המורה הזקן שלי בבית הספר לרפואה, ג'וזף בל, על פני הנשר שלו, על ההרגלים המוזרים שלו, על הדרך שבה היה מבחין בפרטים. הוא היה מאבחן את החולים שנכנסו עוד לפני שהחלו לדבר. הוא היה מספר להם מאילו מחלות הם סובלים ומציג לפניהם פרטים על חייהם עוד לפני שהללו פצו את הפה. כמעט אף פעם לא טעה. אם הוא היה בלש הוא בוודאי היה הופך את העסק המרתק אבל הבלתי מאורגן הזה למשהו שדומה למדע מדויק. החלטתי לנסות להשיג את האפקט הזה.⁴

פרויד שכלל את טכניקת קריאת הרמזים שלו כטכניקה לשונית, המארת כל פליטת פה, כל אסוציאציה, ועוקבת אחריה לאחור עד למקורה; ואילו קונן דויל פנה לכיוון פרשנות מטריאלי הרבה יותר.⁵ שתי שיטות הפרשנות גורסות כי באמצעות קריאת סימנים זעירים ולכאורה חסרי־חשיבות ניתן לאתר את "מקור" המחלה או הפשע. בסיפורי שרלוק הולמס יש תשומת לב מיוחדת למצב החומרי – הבלש שם לב לכל כתם בוץ או דיו על בגדי הלקוחות, לכל אזור של דיו דהוי על נייר מכתבים, לכל קמט בבר, והללו מוליכים את הבלש אל הפושע ומניעיו.⁶ כפי שאומר הולמס לווטסון:

3. Carlo Ginzburg, *Clues Myths and the Historical Method*, trans. John and Anne C. Tedeschi, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1992

4. Arthur Conan Doyle, *Memories and Adventures*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2021, p. 63

5. כפי שטען פרנקו מורטי, ספרות הבלש נולדת במקביל להופעתם של קרנות הנאמנות, הבנקים הגדולים והמונופולים – מנגנונים שהופכים את העושר לאישי פחות ומפרידים בין ההון לבין בעל ההון. הקורבן, לעומת זאת, עדיין קשור להוננו הקטן; כך גם הפרשע החומד אותו. שניהם נבגדים על ידי עצמאותם הכלכלית. ספרות הבלש ממחיזה את המתח שבין חיים לרכוש ובין חיים לאינדיבידואליות: כדי לזכות באחד, יש לוותר על השני. המבנה הספרותי הייחודי של ספרות הבלש מציג אנלוגיה יוצאת דופן למנגנון הייצור הקפיטליסטי, כפי שתיאר אותו קרל מרקס; וראו Franco Moretti, "Clues", in *Signs Taken for Wonders: Essays in the Sociology of Literary Forms*, trans. Susan Ficher, David Forgacs and David Miller, Verso, London and New York 1983, pp. 130–156

6. לפי בראן ניקול, הקריאה המטריאליסטית-מרקסיסטית של הולמס היא מורשת שהחל לעצב אדגר אלן פו בסיפוריו הבלשיים. ניקול ציטט את חורחה לואיס בורחס שטען כי אדגר אלן פו, בהמציאו את סיפור הבלש, למעשה המציא גם את הקורא של סיפור הבלש, כלומר קורא חשדן מטבעו, הקורא מתוך עמדה של אי־אמון. צורת קריאה זו, "קריאה פרנואידי", התמסדה בתקופת המודרניזם – התקופה שבה הגיעה ספרות הבלש לשיאה במה שמכונה "תור הזהב"; וראו Bran Nicol, *The Cambridge Introduction to Postmodern Fiction*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, pp. 164–183

”לעולם לא אצליח להבהיר לך את מידת החשיבות הטמונה בשרוולים, את מה שיכולות ללמד אותנו ציפורני האגודל, או אילו נושאים כבדי משקל עשויים להיות תלויים בשרוך של נעל חורפית” (עמ' 70).⁷ מייקל אטקינסון תיאר את הקריאה של הולמס כ”ראייה סמיוטית” (semiotic vision), כזו הקוראת את העולם החומרי באופן שמחיה אותו וממלא אותו במשמעויות.⁸ אצל פרויד, כידוע, קריאת הסימפטומים מוליכה את הפסיכואנליטיקאי אל מקור הבעיה הנפשית.

כרופאים, הן קונן דויל הן פרויד היו עסוקים בניסיון פענוח של המגפה שתקפה את אירופה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה – ההיסטוריה. אולם, כל אחד מהם המשיג אותה באופן שונה בתכלית. במאמר זה נרצה להתחקות באמצעות קריאה פמיניסטית-מטריאליסטית אחר המשגתו של הבלש שרלוק הולמס להיסטוריה, כפי שהיא באה לידי ביטוי בשלושה סיפורים של קונן דויל: ”הרפתקת הרצועה המנוקדת”, ”עניין של זהות” ו”ההרפתקה בקופר ביצ'ס”; וכן באמצעות דיון ברומן תמיסת שבעת האחוזים של ניקולס מאייר. טענתנו היא כי הסיפור הבלשי – כלומר, הספרות הפופולרית – המשיג כבר אז, בזמן אמת, את ההיסטוריה כפשע נגד נשים, והציע אנליזה מגדרית לתיאוריה הפסיכואנליטית המדעית ”הגבוהה”.⁹ נציג את המשגת ההיסטוריה הייחודית של שרלוק הולמס – פשע שמטרתו שימור הסדר הפטריארכלי הכלכלי והמיני – ונשווה אותה לגישתו הלשונית של פרויד להיסטוריה.¹⁰

7. כל המובאות מן התרגום העברי לסיפוריו של קונן דויל לקוחות מתוך ארתור קונן דויל, שרלוק הולמס – כל הסיפורים, כרך א, מאנגלית: רות שמעוני וחנה לבנת, מחברות לספרות, אור יהודה 2010. מראי המקום המפנים לספר זה מצוינים בגוף המאמר.
8. Michael Atkinson, *The Secret Marriage of Sherlock Holmes and Other Eccentric Readings*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1996, p. 118
9. ההבחנה בין ספרות פופולרית לספרות גבוהה מתערערת תדיר, למשל בתפיסתו של מורטי את הז'אנר הבלשי כגילום האידיאולוגיה הקפיטליסטית, ובה בעת ככזה היוצר מעגל אומנותי סגור, ובכך מהווה אישור רדיקלי לאוטונומיה של התרבות; וראו מורטי, ”Clues”, לעיל הערה 5, עמ' 155. גם טענתו של בראן ניקול, שלפיה הקריאה החשדנית המודרניסטית הומצאה והתבססה בז'אנר הבלש, מערערת את הדיכוטומיה בין ספרות פופולרית לספרות גבוהה. ניקול ציין כי הולמס היה בשיא תהילתו באותה תקופה שבה החלו להשפיע באופן ממשית כתביהם של שלושת ההוגים שפול ריקר כנה ”אדוני החשד” – קרל מרקס, פרידריך ניטשה וזיגמונד פרויד. השפעתם תרמה להטמעת הגישה ה”חשדנית” כלפי טקסטים ספרותיים מורכבים; וראו ניקול, *The Cambridge Introduction to Postmodern Fiction*, לעיל הערה 6, עמ' 185–198.
10. אנחנו מסכימים עם בנג'מין ד' אודל שטען כי קונן דויל השתמש ברמותו של הולמס ככלי לחשיבה החורגת מהקטגוריות המצמצמות שמכתיבות נסיבות החיים הוויקטוריאניות; וראו Benjamin D. O'Dell, “Performing the Imperial Subject: The Ethics of Cocaine in Arthur Conan Doyle's *The Sign of Four*”, *The Journal of Popular Culture*, 45:5, 2012, pp. 979–999

הגישה הוויזואלית לעומת הגישה הלשונית להיסטריה

כפי שמוכיחה ההיסטוריה של מושג ההיסטריה, מדובר בתופעה "אלסטית" במיוחד שמשמעותה משתנה תדיר בהתאם לאידיאולוגיה השלטת בכל תקופה. המושג נטבע כבר ביוון העתיקה על ידי היפוקרטס כדי לתאר מחלה הנובעת מתזוזות של הרחם בחלל הבטן. אך לאורך אלפי שנים שינתה המחלה את צורתה, ושימשה כלי שהצדיק שליטה במיניות הנשית והכוונתה אל מימוש רק במסגרת נישואים הטרוסקסואליים.¹¹ לעיתים הימנעות מיחסי מין נתפסה כגורם להיסטריה, ולכן נישואים היו הפתרון האולטימטיבי; ולעיתים "הפקרות מינית" נתפסה כגורם להיסטריה ושיבה לחיים של נישואי בורגנות שוב הייתה הפתרון. במאה התשע-עשרה, למשל, אוננות נחשבה למחלה של היסטריות וטופלה לעיתים בניתוח להסרת הדגדגן.

אחד האישים האחראים לשינוי בתפיסת הקשר שבין היסטריה למיניות הוא ז'אן-מרטן שארקו אשר טען כי היסטריה היא מחלה של מערכת העצבים ולא של מערכת הרבייה הנשית. החל משנת 1862, הוא עבד בבית החולים סלפטרייר (Salpêtrière) בפריז, אסילום שאושפזו בו בעיקר נשים ממעמד נמוך: קבצניות, נשים שהואשמו בכגידה בבעלים שלהן, זונות, עניות, חולות, סניליות ומשוגעות. שארקו מיין ומיפה מחלות עצבים וסוגי התקפים ושיתוקים. הוא האמין כי ניתן לעורר התקף היסטרי באמצעות היפנוזה, וכי ניתן להפיק ממנו ערך פדגוגי אם יתרחש מול תלמידים. בהרצאותיו הציב שארקו את הרופא בתפקיד הבלש המפצה את תעלומת המחלה המסתורית. הפיצוח נועד לאבחן את המחלה, אך לא לרפא אותה (ואכן מצב ההיסטריות שהיו בהשגחתו לא השתפר). גישתו של שארקו להיסטריה הייתה ויזואלית. הוא סבר שהיסטריה היא מחלה שניתן לאתר באמצעות סימפטומים ויזואליים, כגון עין עצומה או מכווצת, יד משותקת, או הבעת פנים מסוימת.

בהתאם לגישתו, הוא החזיק באסילום צלם במשרה מלאה והיה אחד מהראשונים שהשתמשו בצילום לצרכים רפואיים. מטרת הצילום הייתה להקפיד הבעות פנים ולהגיע דרך הוויזואלי ללא ויזואלי. החולות היו בעיניו "פסל של כאב חי", והצילום שימש כלי ל"תיעוד האמת".¹² נוסף על כך, הוא נהג לבצע היפנוזה על מטופלת לעיני קהל, וכך הפך את ההיסטריה למופע (פורנוגרפי לעיתים) שמשך אליו קהל רב מכל רחבי פריז. המופעים הללו נועדו להוכיח אמפירית כי ההיסטריה היא מחלת עצבים, אך

11. Andrew Scull, "A Hysterical Circus", *Hysteria: The Biography*, Oxford University Press, Oxford and New York 2009

12. Georges Didi-Huberman, *Invention of Hysteria: Charcot and the Photographic Iconography of the Salpêtrière*, trans. Alisa Hartz, MIT Press, Cambridge and London 2003

באופן פרדוקסלי, ככל שההצגה נהייתה יותר ויותר פופולרית, כך איבדה ההיסטריה את מהימנותה כמחלה, והיא נתפסה כפרפורמנס שהמטופלות משתפות עימו פעולה כדי לרצות את שארן. שליטת המלאה על חייהן של המאושפזות, אפשרה לו לנהל מערכת של תגמולים ועונשים בהתאם לשביעות רצונו מהופעתן. ואכן ידוע כי השתמש באמצעי ענישה כמו בידוד, דקירות מחט והרעבה.¹³

מאז שהגיע שארן לסלפטריר והמציא מחדש את ההיסטריה כמחלת עצבים, הלך והתעצם העניין של הממסד הרפואי בהיסטריה ובשאלה מדוע היא תוקפת בעיקר נשים. אף שארן היה הראשון שטען שגם גברים יכולים ללקות בהיסטריה, טענה זו לא התקבלה בעין יפה בקרב הממסד הרפואי של תקופתו. בשנים 1885-1886 השתלם פרויד אצל שארן באסילום, ובהמשך גם תרגם כמה מכתביו (הוא אף קרא לבנו הבכור מרטין על שמו). עם שובו לווינה פתח פרויד קליניקה פרטית והחל לעבוד עם יוזף ברויאר על ספרם מחקרים בהיסטריה (1895).

פרויד וברויאר הבינו את ההיסטריה כפועל יוצא של טראומה הגורמת להופעתם של סימפטומים גופניים ללא סיבה ביולוגית, כלומר כמחלה פסיכוסומטית המבטאת בגוף מצוקות נפשיות. מקור הטראומה, לפי השניים, הוא פגיעה מינית בילדות, וזאת על סמך טיפולים שערכו בשמונה-עשר מטופלים ומטופלות (שישה גברים ושתיים-עשרה נשים).¹⁴ תיאוריה זו כונתה לימים "תיאוריית הפיתוי". המקרה הפרדיגמטי הממחיש את תיאוריית הפיתוי במחקרים בהיסטריה הוא המקרה של קתרינה – נערה שסבלה מהתקפים של קוצר נשימה וסחרחורות. בזמן הטיפול בה גילה פרויד כי המקור של תסמינים אלו הוא פגיעה מינית מצד דוד שהתגנב למיטתה. רק בגרסה מאוחרת יותר של הטקסט, מגלה פרויד לקוראות ולקוראים כי למעשה מדובר באביה של קתרינה ולא בדודה, וכי זהו מקרה מובהק של גילוי עריות שהודחק אל הלא-מודע בשל עוצמת האיום שחווייתו עוררה, והוביל להתפרצותם של סימפטומים היסטריים. אחת הטענות הרדיקליות של מחקרים בהיסטריה היא כי תגובת ההיסטריה אינה מוגזמת כלל, גם אם נדמית כזו. היא נדמית לנו מוגזמת רק מפני שאיננו מודעים למלוא המניעים שגרמו

13. כך מתואר אצל ז'ורז' דידייה-הוברמן, ראו שם, עמ' 13-18; וכך גם אצל מישל פוקו, ראו מישל פוקו, תולדות המנינות, כךך א, הרצון לדעת, מצרפתית: גבריאל אש, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2008, עמ' 41, 77.

14. דניאל בויארין, "פרויד ופליס: הומופוביה, אנטישמיות והמצאת אדיפוס", מאנגלית: עמליה זיו, בתוך יאיר קדר, עמליה זיו ואורן קנר (עורכים), מעבר למיניות: מבחרים מאמרים בלימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2003, עמ' 272-302.

לה. לאמיתו של דבר, התגובה ההיסטרית היא יחסית לעוצמת גירוי, וכיוון שכך היא נורמלית ומובנת מן הבחינה הנפשית.¹⁵

לעומת הגישה הוויזואלית של שארקו, גישתו של פרויד לפרשנות של ההיסטריה הייתה לשונית במהותה. הוא שוחח עם המטופלות שלו, ומתוך האסוציאציות שעלו בדבריהן ובניסוחיהן הלשוניים חילץ מן הלא־מודע אירועים מיניים מודחקים. שיטת פרשנות זו נחשבת לאחד ההישגים החשובים של מחקרים בהיסטריה. הספר מתעד תהליך שנמשך לאורך כמה שנים, ושבהן עבר הטיפול בהיסטריה מן הרפואה (פסיכיאטריה) אל הפסיכותרפיה – תהליך שסימן את ראשית דרכה של הפסיכותרפיה כאמצעי לטיפול בהפרעות נפשיות. הרוח הכללית של מחקרים בהיסטריה מבטאת התרחקות מהפסיכיאטריה האמפירית ונטייתה למיון של סימפטומים, ומעבר להתבוננות באדם ולא רק במחלה.

למעשה, פרויד פיתח תפיסה אמפירית שבה מושג הסימפטום מאבד מחשיבותו. במודל הפרוידיאני, המציאות אינה מוצגת באמצעות אנליזה שלה ליחידות נפרדות, אלא מתוארת ומוצגת כפי שהיא מופיעה בחיינו היומיומיים – כסיפור.¹⁶ האינדיקציה לכך שיש בעיה כלשהי היא אי־העקיבות בסיפור, לאו דווקא התנהגות חריגה או הופעה של סימפטום מסוים. אי־העקיבות בסיפור היא הסימפטום. כך הגדיר פרויד את ההיסטריה ב"קטע מאנליזה של היסטריה" (1905):

אינני יכול שלא לתמוה כיצד הוציאו מחברים שונים מתחת לידיהם סיפורי מקרים של היסטריה רוטים ומדויקים כל כך. למעשה אין החולים מסוגלים לדווח כך על עצמם. הם יודעים אמנם לספק לרופא מידע מספיק ורציף על תקופה זו או אחרת בחייהם, אבל אז מופיעה בסיפוריהם תקופה שלגביה נעשים דבריהם רדודים, משופעים בפערים ובחידות.¹⁷

פרויד הציע כאן כי היסטריה היא הפרעה ביכולת טוויית סיפור הזהות העצמית. הסימפטומים המרכזיים שלה הם אפוא שיבוש בלוגיקה של נרטיב ההתפתחות הנפשית. זאת ועוד, פרויד העלה בטקסט זה את ההשערה כי להיסטריה יש נמען ספציפי:

15. זיגמונד פרויד ויוזף ברויאר, מחקרים בהיסטריה (1893–1895), מגרמנית: מרים קראוס, ספרים, צפת 2004.

16. שאול חיימוביץ, פרויד והפסיכיאטריה: על מחקרים בהיסטריה, רסלינג, תל אביב 2010.

17. זיגמונד פרויד, "קטע מתוך אנליזה של היסטריה", מגרמנית: אברהם הוס, בתוך עמנואל ברמן (עורך), פרויד ודורה, עם עובד, תל אביב 2000, עמ' 36.

”ההיפגעות הזאת במחלה היא מעשה שבכוונה תחילה! בדרך כלל מופנים מצבי החולי לאדם מסוים, וכאשר זה מסתלק, מסתלקים אף הם”¹⁸.

כידוע, פרויד התנער מתיאוריית הפיתוי בכתיבתו המאוחרת. מקורם של הסימפטומים ההיסטריים הוסבר מחדש כנגזר מפנטזיות ומדחפים מיניים לא ממומשים במסגרת התסביך האדיפלי. כיוון שהשמרנות הבורגנית של החברה הוויקטוריאנית במאה התשע-עשרה מנעה בעיקר מנשים להיות במגע עם המיניות שלהן, ראה פרויד את ההיסטריה כמחלה נשית במהותה – תוצאה של המרת פנטזיות מיניות בסימפטומים גופניים, אשר מאפשרים מימוש חלקי של הפנטזיה, כמעין פשרה שמפעיל האגו. כמו שארקו, גם פרויד גרס כי גברים עשויים ללקות בהיסטריה, ואולם כשהציג את טענתו בכנס מדעי בווינה נתקל בלעג ובהתנגדות.¹⁹

במאמר זה נרצה לבחון את פרשנותו של ארתור קונן דויל (ושל הבלש הספרותי שלו) למגפה של תקופתו דרך קריאה בכמה מסיפורי שרלוק הולמס. לטענתנו, הסיפורים שבהם לוקחותיו של הולמס הן נשים היסטוריות, מציעים מבט ביקורתי על ההיסטריה לא רק כפיגורה נשית אלא גם על עצם ההגדרה שלה כמחלה נפשית. נבקש להציע כי קונן דויל, ובעקבותיו גם ניקולס מאייר שכתב שנים מאוחר יותר את הרומן תמיסת שבעה האחוזים, מצייגים את ההיסטריה דווקא כתגובה גברית לאובדן שליטה – כלכלית ומינית – בנשים. ברבים מסיפורי הולמס, הבנת ההיסטריה כמחלה נשית מוצגת כפשע שמבצעים גברים כלפי בנותיהם, רעיותיהם או אמותיהם. ההיסטריה בסיפורי הולמס אינה מוצגת כ”מחלת נפש” אלא כסוג של “גזלייטינג”²⁰, מניפולציה שמופעלת על נשים על ידי קרובי משפחה המנסים לשלוט בנכסיהן, בתקופה שבה שונו חוקי הקניין באנגליה ונשים קיבלו לראשונה זכות לרשת רכוש. המצב הנפשי-לכאורה מקבל “קריאה” או פרשנות כלכלית. עם זאת, השליטה הכלכלית כרוכה תמיד גם בשליטה מינית, ולכן רומזים סיפוריו של הולמס על המבנה האינסטואלי של הסדר הכלכלי-פטריארכלי, שהגברים מבקשים לשמר. כמוכן זה, מתכתב קונן דויל עם תיאוריית הפיתוי הפרוידיאנית, ממש באותן שנים שבהן פרויד וברואיר כותבים את מחקרים בהיסטריה.

18. שם, עמ' 54.

19. בוירין, “פרויד ופליס”, לעיל הערה 14, עמ' 275.

20. המושג “גזלייטינג” נטבע בעקבות המחזה אורות הגז מאת פטריק המילטון (1938). שבעקבותיו נעשה הסרט *Gaslight* (בעברית: אורות הגז) משנת 1944, שבו גבר גורם לאשתו להאמין שהיא מאבדת את שפיותה כדי שיוכל לבזוז את רכושה. כיום המושג משמש לתיאור צורת התעללות רגשית סמויה, המטשטשת את זהות הקורבן ואת תפיסת המציאות שלו או שלה. טשטוש זה מוביל לתלות רגשית מוחלטת במתעלל.

“הרפתקת הרצועה המנוקדת” ואופייה האלסטי של ההיסטריה

הסיפור “הרפתקת הרצועה המנוקדת”, שארתור קונן דויל הצהיר לא אחת כי בעיניו הוא הטוב מבין כל סיפורי הולמס, פורסם לראשונה באנגליה בשנת 1892. באותה שנה ראה אור הסיפור המפורסם ביותר על אודות היסטריה בספרות האמריקאית – “הטפט הצהוב” מאת שרלוט פרקינס גילמן. כמו סיפורה של גילמן הקשור בשינוי חוקי הירושה של נשים בארצות הברית,²¹ גם סיפורו של קונן דויל עוסק באפשרויות הקניין של נשים שנפתחו באותן שנים באנגליה באמצעות שינוי חוקי הירושה. בשנת 1882 נחקק באנגליה חוק שהתיר לנשים נשואות להחזיק ברכוש על שמן. לפני כן, כל רכוש שהיה שייך לאישה הפך עם נישואיה לרכושו של בעלה, שכן הם נחשבו ישות משפטית אחת. החוק החדש ערער על החלוקה הבינארית בין מי שיכול להחזיק ברכוש (הגבר) לבין מי שמהווה רכוש (האישה), וכונן את האישה הנשואה כפוטנציאל האיום הגדול ביותר על הסדר הכלכלי-פטריארכלי, בעיקר משום שנפתח פתח להיותה ישות עצמאית מבחינה כלכלית, בדיוק בתקופה שבה נפתח לפניה גם שוק העבודה. כפי שהראו רוזמרי הנסי ורג'שווארי מוהאן, באותן שנים ממש שונה גם חוק גיל ההסכמה – בשנת 1885 הוא הועלה משלוש-עשרה לשש-עשרה.²² חוק זה נועד להגן על נערות צעירות מאוד שהחלו לצאת לעבודה מפני ניצול מיני.²³ עם זאת, החוק החדש עשה סקסואליזציה

21. שרלוט פרקינס-גילמן, “הטפט הצהוב”, בתוך משה רון (עורך ומתרגם מאנגלית), הסיפור האמריקאי הקלאסי: אנתולוגיה, עם עובד, תל אביב 2012, עמ' 287-312. גיבורי הסיפור “הטפט הצהוב” שוכרים בית קיץ רחב ידיים, שהם יכולים להרשות לעצמם רק כי משהו בסדר הקוסמי או החברתי-כלכלי השתבש. זאת למדים מדברי המספרת הרומזת כי ייתכן שהבית זול משום שהוא רדוף רוחות, וכי ייתכן שהסיבה לכך נעוצה בסכסוך ירושה: “היתה בעיה משפטית כלשהי, אני חושבת, משהו שקשור ביורשים ובחלוקת הירושה; על כל פנים, המקום עמד ריק שנים רבות”; וראו שם עמ' 288. הערה זו מעוררת את האפשרות שהירשת המיועדת הייתה אישה, אך בשל החוקים הפטריארכליים של המאה התשע-עשרה, היא לא יכלה להחזיק ברכוש או לרשת בית. ייתכן כי היורשת הזו (שאולי מתה מזמן) רודפת את הבית מאז.

22. Rosemary Hennessey and Rajeswari Mohan, “The Speckled Band”: The Construction of Woman in a Popular Text of Empire”, in Arthur Conan Doyle, *Sherlock Holmes: The Major Stories with Contemporary Critical Essays*, edited by John A. Hodgson, Bedford, Boston 1999, pp. 389–401

23. בחוק הבריטי המושג “rape” שימש במקור לתיאור פשע אלים של גניבה. שימוש זה המשיך באופן מטאפורי גם לתיאור גניבה של אדמות או של ארצות מסוימות. במאה החמש-עשרה, ההגדרה המשפטית התייחסה לגניבת תומתה של האישה – בין אם הייתה זו בתו של גבר ובין אם הייתה זו אשתו. מאחר שהפשע הוגדר כגניבה של רכוש גברי, רק האב או הבעל היו רשאים להגיש תביעה פלילית; וראו Estelle B. Freedman, *Redefining Rape: Sexual Violence in the Era of Suffrage and Segregation*, Harvard University Press, Cambridge 2013

לנערות ולנשים, ושיקף את הציפייה שהיחס אליהן במקומות עבודה יהיה מיני.²⁴ כך, בזמן שנשים החלו לרכוש מעמד עצמאי בתוך המסגרת המשפחתית ולהשתחרר מהתפיסה שלהן כ"גוף בלבד", היחס המחפצן כלפיהן מחוץ לספרה הפרטית נותר על כנו. הסקסואליזציה של נשים צעירות במרחב הציבורי נועדה להפחיד נשים ולכלום את כניסתן לשוק העבודה כדי לשמר את הסדר החברתי-כלכלי הישן.

"הרפתקת הרצועה המנוקדת" מתרחש בשנת 1883, שנה לאחר תיקון חוקי הירושה לנשים נשואות, ומגולל את קורותיה של הלן סטונר, נצר למשפחה אנגלית עתיקה שירדה מנכסיה במאה האחרונה. הלן מתגוררת עם אביה החורג ועומדת להינשא. שנתיים לפני תחילת הסיפור, מתה אחותה התאומה ג'וליה בנסיבות מסתוריות, שבועיים בלבד לפני נישואיה. כעת, בזמן הסיפור, הלן היא שעומדת להינשא. היא גרה בבית אביה החורג, ישנה בחדרה של אחותה, ושומעת את קול השריקה המסתורי ששמעה אחותה לפני מותה. זה מה שמביא אותה אל הולמס. היא מגיעה אליו רועדת מפחד "בשל אימת מוות", כדבריה (עמ' 159).

האב החורג של התאומות מתואר כבעל מזג אלים – הוא הרג את משרתו ההודי ואת נפח הכפר. לדברי הלן, אלימותו נובעת משני גורמים – גנטיקה ושהותו הארוכה בהודו: "מזג אלים הגובל בטירוף הדעת עבר בירושה לכל הגברים במשפחה, ובמקרה של אבי החורג התעצמה התופעה – ככל הנראה בשל שהייתו הארוכה באזור הטרופי" (עמ' 162). הלן מצביעה בדבריה על היחס הקולוניאלי של האנגלים כלפי בני המקום שכבשו, יחס המושתת על התנשאות תרבותית אך גם על תחושת איום ופחד מפני השפעת הקולוניה על האימפריה.²⁵ למעשה, תפקידה של הלן בבית הוא גם של משרתת, שכן בעקבות רצח המשרת ההודי: "שום משרת לא הסכים להמשיך ולעבוד למעננו, ובמשך תקופה ארוכה נפלה עבודת הבית על שכמנו" (שם). הלן ואחותה מחליפות את המשרת ההודי בתפקידו, אך בשונה ממנו, הן מבצעות את העבודה השקופה ללא כל תמורה. כך נוצרת הקבלה בין הקולוניזציה של הודו על ידי האימפריה הבריטית לבין היחס הקולוניאלי אל אוכלוסיית הנשים האנגליות.

הלן סבורה כי אחותה מתה "מאימה נוראה וממתח עצבים" (עמ' 165), ומבקשת מהולמס אישוש לכך: "לפחות תוכל לומר לי אם צדקתי בהשערתי כי אחותי מתה מבהלת פתאום" (עמ' 174). תפיסותיה המופנמות באשר לחולשת הנפש הנשית, המזוהה עם

24. ואכן, בשנת 1986, מאה שנים מאוחר יותר, פסק בית המשפט העליון של ארצות הברית כי הטרדה מינית היא סוג של אפליה מגדרית במקום העבודה. פסיקה זו התקבלה ואומצה במקומות רבים בעולם; וראו, Catharine A. MacKinnon, "Rape Redefined", *Harvard Law & Policy Review*, 10, 2016, pp. 431–477

25. Lauren Raheja, "Anxieties of Empire in Doyle's Tales of Sherlock Holmes", *Nature, Society, and Thought*, 19:4, 2006, pp. 417–426

הנטייה להיסטוריה, מאפשרות לה להתעלם במשך שנתיים מנסיבות מותה של האחות ומהסכנה שהן טומנות בחובן: "לפעמים חשבתי כי לא היו אלה אלא הזיות טרופות" (עמ' 165). התפיסה של עצמה ושל אחותה כהיסטריות מאפשרת לה להדחיק את הסכנה ולשכנע את עצמה שאין אשמים במות אחותה, מלבד הבהלה שלה עצמה. אך משהיא שומעת את השריקה במו אוזניה, דבריה של אחותה ברגעיה האחרונים (המילים "רצועה מנוקדת") מקבלים תוקף ואמינות, היא משוכנעת כעת שמדובר באיום ממשי ומבקשת את עזרתו של הולמס.

הפעולה הראשונה שעושה הבלש לאחר פגישתו עם הלן היא בדיקת הצוואה של אימה. משמעות הדבר היא שהוא חושד באב החורג ובמניעיו הכלכליים. חשדו מתחזק כאשר הלן מציינת את יכולתה לשלם עבור שירותיו: "בתוך חודש או שישה שבועות אנשא לאיש, והשליטה על רכושי תעבור לידי, ואז, לפחות, תגלה שאינני כפוית טובה" (עמ' 160). ובהמשך הלן מספרת כי לרשותה של אימה "עמד סכום כסף נכבד – לא פחות מאלף לירות שטרלינג לשנה – וסכום זה ציוותה בשלמותו לדוקטור רויולוט כל זמן שהתגוררנו עמו, בתנאי שתיתן לכל אחת מאיתנו קצבה שנתית מסוימת כאשר נינשא" (עמ' 161). כשהולמס בוחן את הצוואה, הוא עושה את החשבון ומבין כי נישואיה של הלן יעמידו את אביה החורג לפני קשיים כלכליים משמעותיים:

ההכנסה הכללית – שבזמן מותה של הרעייה עמדה על סכום הנמוך רק במעט מ־1,100 לירות שטרלינג – עומדת היום, בשל ירידת מחיריהם של מוצרים חקלאיים, על 750 לירות שטרלינג. לא יותר. כל אחת מבנותיה זכאית להכנסה של 250 לירות שטרלינג, אם תינשא. ברור, אם כן, שלו נישאו שתי הבנות, לא היה נותר ליפהפה שלנו אלא סכום פעוט בלבד. ואפילו נישואיה של אחת הבנות די היה בהם לכבול את ידיו במידה רבה. (עמ' 168-169)

כך מאשש הולמס את המניע הכלכלי של האב החורג. על פניו, לא הייתה אמורה להיות לאב החורג בעיה כלכלית, שכן הוא רופא במקצועו. אולם, בשל אופיו האלים הוא איבד את אמונם של בני הכפר, וחדל לעסוק ברפואה. עם זאת, הכשרתו ובעיקר התואר ד"ר ממשיכים להקנות לו מעמד חברתי גבוה בשל היוקרה שיוחסה למקצוע הרפואה בסוף המאה התשע-עשרה. גם הולמס עצמו חוטא ביחס מאדיר כלפי רופאים: "כאשר רופא סוטה מן הדרך, הוא נעשה ראש וראשון לפושעים. יש בו העזה ויש לו ידע" (עמ' 175).

הולמס מפענח את התעלומה כרצח מתוכנן שביצע האב החורג בכתו ג'וליה, באמצעות נחש ארסי שייבא מהודו.²⁶ הוא שחרר את הנחש מתוך כספת ושילח אותו דרך פתח אוורור המחבר בין חדרו לחדרה, כשאת המעבר הכין מראש: מתוך הפתח השתלשל חבל מחובר לפעמון מדומה, היורד עד למיטה שחוכרה לרצפה כדי למנוע ממנה לזוז למקום אחר בחדר.²⁷ יכולתו של האב החורג לבצע פשע מתוחכם מיוחסת לא רק להכשרה המקצועית שלו כרופא, אלא גם לתקופה שבה שהה בהודו מטעם האימפריה: "הרעיון להשתמש ברעל שלא יוכל להתגלות בבדיקה כימית היה מסוג הרעיונות שיעלו במוחו של אדם פיקח וחסר רחמים הבקי במנהגי המזרח" (עמ' 179). אם כן, השהות בקולונייה מוצגת כגורם המצית או מאפשר לאדם לממש את הצדדים האפלים באופיו.

צדדיו האפלים של האב החורג באו לידי ביטוי עוד טרם תכנון רצח הבנות. יחסיו עם הבנות מצוירים כמורכבים מאוד – הן מגנות על אביהן החורג, ואילו הוא מפעיל אלימות כלפיהן. כבר בפגישתם הראשונה, מתברר להולמס כי הלן מגנה על אביה החורג מפני הוקעה ציבורית מאז השלכת נפח הכפר אל הנהר: "רק על ידי תשלום כל הכסף שהצלחתי לגייס עלה בידי למנוע הוקעה ציבורית נוספת" (עמ' 162). עובדה זו עומדת לכאורה בסתירה לאלימות הפיזית שהיא עצמה סובלת ממנה. כאשר הולמס מזהה סימני אלימות על ידיה, היא מודה שאביה החורג הוא שגרם להם: "סומק עמוק הציף את לחייה של הגברת, והיא כיסתה את פרק היד הפגוע. 'הוא אדם קשה', אמרה. ואפשר שאין הוא מודע לכוחו הרב" (עמ' 166). הקונוטציה המינית של תשובתה של הלן להולמס מובלטת יותר במקור האנגלי בשל החזרה על המילה "hard":²⁸ "He is a hard man," she said, "and perhaps he hardly knows his own strength"²⁸ פול ג'יימס אמט שם לב לחזרה זו וטען כי הלן סובלת מתסמינים פוסט־טראומטיים בעקבות גילוי עריות שביצע בה אביה החורג, ושמשום כך היא חשה קרבה יתרה אליו.²⁹

26. כפי שציין מייקל אטקינסון, קונן דויל לא ערך תחקיר לקראת כתיבת הסיפור ובחר בצורת רצח בלתי אפשרית: אין אף זן של נחש שהארס שלו מסוגל להרוג בתוך שניות או דקות ספרות. כמו כן, נחשים אינם שומעים, ולכן אינם יכולים להגיב לשריקה, כפי שקורה בסיפור, וגם אינם שותים חלב. אם כן, לא חסרים פרטים בעייתיים בעלילת הסיפור. אטקינסון גם הפנה את תשומת הלב לכך שקונן דויל מהפך את האמרה הידוע בפילוסופיה ההודית כי "באור הירח אתה רואה חבל וחושב שהוא נחש"; וראו אטקינסון, *The Secret Marriage*, לעיל הערה 8, עמ' 23–38.
27. גם בסיפור "הטפט הצהוב", שהוזכר לעיל, מתוארת מיטה המחוכרת לרצפה. במקרה זה, באופן המרמז כי החדר שימש בעבר לקשירה של חולות או חולים אל מיטותיהם.
28. Arthur Conan, Doyle, *The Adventures of Sherlock Holmes*, Lerner Publishing Group, Minneapolis 2014, p. 147
29. Paul James Emmett, "Helen Stoner: The Unresolved Murder in Arthur Conan Doyle's 'The Adventure of the Speckled Band'", *The Explicator*, 78:2, 2020, pp. 62–65

טענה זו מקבלת חיזוק באופן שבו מפוענחת תעלומת הרצח: חדירה של נחש אל מיטתה של הבת. בעקבות השימוש בשלל סמלים פאליים, הנסי ומוהאן קראו את סצנת הרצח של ג'וליה ואת ניסיון הרצח של הלן כהמחזה של "אונס סימבולי".³⁰ במסגרת קריאה זו, ריח הסיגר של האב החורג, העובר גם כן דרך פתח האורור ומקדים את הופעת הנחש, מדגיש אף הוא את האופי המיני-אינסטואלי של הסצנה.

מאמרו של אמט מבקש לפתור את תעלומת מותה של הלן, שווסון מציין בתחילת הסיפור כי מתה "בלא עת". אמט עקב אחר רמזים דקים הפזורים בטקסט והגיע למסקנה כי הלן מאורסת ל"תחליף אב" – אדם מבוגר המתייחס אליה כאל ילדה, מתנשא עליה ומבטל אותה. טענה זו נשענת על האופן שבו מתארת הלן את יחסו של ארוסה אליה: "אפילו האיש אשר אליו אני זכאית לפנות בבקשת עזרה ומתן עצה יותר מכל אדם אחר, מתייחס לדברי כאל תעתועי דמיון של אישה מרוטת עצבים" (עמ' 160). תפיסת הלן כהיסטרית מרמזת אפריורית על יחסים כמו אינסטואליים בין השניים. ארוסה מוצג כתחליף האב (החורג) הן מבחינת יחסי הכוח המיניים הן מבחינת היחסים הכלכליים. העובדה היחידה הידועה עליו היא כי "שמו ארמיטג' – פרסי ארמיטג' – בנו השני של מר ארמיטג' מקריין ווטר הסמוכה לרידינג" (עמ' 165). במילים אחרות, פרסי ארמיטג' אינו הירוש החוקי של אביו, ולכן זקוק גם הוא לכספה של הלן. כך רמז אמט כי אף על פי שאביה החורג של הלן לא הצליח לרצוח אותה הודות להתערבות של שרלוק הולמס, הרי שמעט שנים לאחר מכן היא מתה בנסיבות דומות, ככל הנראה בידי ארוסה שרצח אותה כדי לרשת את הונה.³¹ כך קושר הסיפור בין תיאוריית הפיתוי הפרוידיאנית, הגורסת כי היסטריה היא תגובה גופנית לטראומה של גילוי עריות בילדות, לבין המערך הכלכלי-פטריארכלי. למעשה, גילוי העריות מוצג ככלי שבאמצעותו שולטים גברים בהון של בנותיהם (או של נשותיהם המדומות לבנותיהם).

הולמס מתערב במערך המשפחתי ומאפשר את שחרורן של הבנות, הן מבחינה כלכלית הן מבחינה מינית, בחזרה אל שוק הנישואין. הוא עושה זאת כמי שפועל "מבחוץ", אין הוא משתתף בשוק הזה, ולכן יכול לאפשר את המשך פעילותו.³² נוסף על כך, כפי שמודגש בפתחת הסיפור, הולמס עובד בחינם ואינו מונע ממניעים כלכליים: "מאחר שעבד כפי שעבד, מתוך אהבה לאמנותו ולא מתוך רדיפת בצע, סירב לעסוק בחקירות שלא היה בהן מן הבלתי רגיל או אפילו מן הפנטסטי" (עמ' 158). כך מוצגת

30. הנסי ומוהאן, "The Speckled Band", לעיל הערה 22, עמ' 390.

31. זאת אף על פי שבסיום הסיפור הלן מועברת על ידי הולמס ווסון להשגחה של דודתה, ולא מוזכר שום דבר על נישואים.

32. Zi-Ling Yan, "Women, Economics, and Sherlock Holmes's Gift-Labor", *Intergrams*, 1:2, 2018, pp. 1–30.

דמותו כניגוד מובהק לגברים האחרים בסיפור – הוא מנותק מהשרשרת הפטריארכלית גם בזכות ניתוקו מהשוק הקפיטליסטי.³³

בסופו של דבר, הרמות המסויגות כסובלת מפתולוגיה היא האב החורג ולא הבנות – "טירוף הדעת שלו" מוצג כתורשתי. ואולם, מטרת חשיפת הסיפור, כפי שמציג אותה ווטסון כבר בפתיחה, היא דווקא הגנה על שמו של האב: "אולי מוטב שהעובדות תצאנה עתה לאור, שכן ידוע לי כי נפוצו שמועות על נסיבות מותו של דוקטור גרימספי וילוט, הנוטות לשוות לאירוע זה גוון מפלצתי אף מזה שהיה לו במציאות" (שם). דברים אלו מעוררים תמיהה: מה יכול להיות כמפלצתי יותר מאדם אלים שניסה לרצוח את שתי בנותיו החורגות (והצליח לרצוח רק אחת מהן) לאחר שהתעלל בהן פיזית וככל הנראה גם מינית? ייתכן כי המניע של ווטסון הוא שמירה על שם הטוב של הרופאים באשר הם, ולא על שמו של רופא מסוים זה. הכינוי "דוקטור" המושם לפני שמו של האב החורג, חושף את מניעיו של ווטסון, רופא בעצמו – ניסיון להציל את כבודם של העוסקים במקצוע.³⁴

שמו המיוחד של הסיפור מזמין גם הוא עיון מחודש באופייה הגמיש של ההיסטוריה. הכותרת באנגלית – "The Adventure of the Speckled Band" – מאפשרת שלל פרשנויות. המילים "Speckled Band" הן מילותיה האחרונות של ג'וליה לפני מותה, ועל כן פענוח משמעותן פירושו פענוח תעלומת הרצח. הפרשנות הראשונה שהסיפור רומז לה מתייחסת לקבוצת הצוענים (a band of Gypsies) השוהה בשטח של המשפחה, והולמס עצמו מודה כי דעות קדומות הובילו אותו לחשוד בהם תחילה. אולם בהמשך מתברר כי השם מתייחס אל גופו המנומר של נחש פתן הביצות. עם זאת, המילה "band" מדגישה את הגמישות הן של הנחש הן של ישויות נוספות בטקסט. היא משמשת מטאפורה לאלסטיות המאפיינת את התפקידים שממלא הולמס בסיפור, אשר משפיעים על האופן שבו הוא מביין את מילותיה האחרונות של ג'וליה. כפי שהראה מייקל אטקינסון, בתחילה הולמס נכנס לנעליו של ארוסה של הלן, מי שהיה אמור לבוא לעזרתה אך במקום זאת מבטל את חששותיה. בהמשך הולמס מבלה את הלילה בחדרה של הלן, בזמן שהיא ישנה בחדר אחר. בעשותו כן הוא גם נכנס לנעליה של ג'וליה שנרצחה, ואפילו מדליק בחדר גפרור, בדיוק כפי שעשתה היא לפני מותה. גם המילים שהוא אומר כשהוא רואה את הנחש הן חזרה על מילותיה שלה:

33. המיניות של הולמס מתוארת כעמומה, והגבריות שלו מוצגת כבעייתית ומלאה סתירות – לכן הוא מתקיים מחוץ למרחב ההטרסקסואלי; וראו Tom Bragg, "Becoming a 'Mere Appendix': The Rehabilitated Masculinity of Sherlock Holmes", *Victorian Newsletter*, 116, 2009, pp. 3–26.

34. אפשרות נוספת היא שווטסון רוצה להפריך שמועות על חלקו של הולמס במותו של הדוקטור.

”The band! The speckled band!” תגובתו הפיזית אף היא משכפלת את תגובת גופה של ג'וליה: ”חיוורון מוות פשט בפניו והבעת אימה ותיעוב ניבטה מהן” (עמ' 177). לבסוף, הוא נכנס גם לנעליו של האב החורג, והופך, במובן מסוים, לרוצח בעצמו: הוא מבריה את הנחש בחזרה דרך תעלת האוורור לחדרו של האב ובכך גורם למותו (”מבחינה זו אין ספק שהייתי אחראי בעקיפין למותו של דוקטור גרימסבי ריילוט” הוא מודה לפני ווטסון, עמ' 179). אם כן, הולמס אינו פותר את התעלומה באמצעות הלשון, אלא באמצעות גילום גופני של כל בעלי התפקידים במחזה: הארוס, האחות, הקורבן, והרוצח (אב).³⁵ שרשרת התפקידים וההמרות מדמה את האלסטיות של מושג ההיסטריה ואת האופן שבו ההיסטריה מגולמת (embodied) בגוף. ניתן לומר כי הולמס עצמו מבצע בסיפור זה ”אקטינג אוט” של הגופניות ההיסטרית.

”She Raised her Veil”, *The Strand Magazine*, 1982

”עניין של זהות” וגזלייטינג משולש

הסיפור ”עניין של זהות” שפורסם לראשונה ב-1891, נפתח בוויכוח בין הולמס לווטסון, המספר, על טיבם ואיכותם של שני סוגים שונים של נרטיבים: אלו שמוליד הדמיון האנושי לעומת אלו שמספקת המציאות. הולמס טוען כי ”החיים מוזרים לאין ערוך מכל מה שמסוגל להמציא דמיונו של בן אנוש”, ואילו ווטסון (הסופר) גורס כנגדו כי

35. אטקינסון, *The Secret Marriage*, לעיל הערה 8, עמ' 23-38.

”הפרשיות המתפרסמות בעיתונים הינן, בדרך כלל, משמימות והמוניות למדי” (עמ’ 61). אומנם הולמס מסכים עם ווטסון כי מה שמתפרסם בעיתונות משעמם, אך טוען שהסיבה לכך היא היעדר הפרטים המופיעים בדיווחים הללו: ”יש לנקוט מידה מסוימת של בררנות ושל שיקול דעת, אם רוצים להשיג את הרושם המיוחל של ריאליזם. ומידה זו חסרה בדיווחיה של המשטרה, שבהם מושם, אולי, הדגש על מעלליו המשעממים של קצין המשטרה – אך לא על הפרטים שהם, בעצם, לב לבו של העניין. היה סמוך ובטוח כי אין בנמצא דבר מה יותר בלתי שגרתי מאשר עניינים שבשגרה” (שם). מעבר להדגשה כי הפרטים הם המפתח לפרשנות, הולמס מציע כאן הגדרה לפרדיגמה הריאליסטית, אשר התפתחה במקביל לעלייתה של האפיסטמה המדעית המבוססת על תצפית אמפירית. הפרטים שהולמס מחפש הם פרטים שנתפסים בחושי המחודדים (בעיקר בחוש הראייה), ולכן ז’אנר הבלש שהוא מייסד הופך לז’אנר האולטימטיבי של כתיבה ריאליסטית, הנשענת על ריבוי אמפירי של פרטים. כאשר הולמס מנסה לחנוך את ווטסון לשיטת הפרשנות שלו, הוא חונך גם את הקוראים והקוראות שלו, המקבלים את הכלים הדרושים לפתרון התעלומה במקביל לו עצמו. כך כבר בראשיתו מעניק הסיפור את המפתחות הפרשניים לקוראותיו.³⁶

עלילת הסיפור הנפרשת בהמשך עוסקת באישה צעירה, מרי סתרלנד, שירשה סכום כסף לא מבוטל מדוד שנפטר. כל עוד היא רווקה הגרה עם אימה ואביה החורג, הם אלו המקבלים את הקצבה החודשית המגיעה לה מן הירושה. הפשע המרכזי בסיפור הוא של ההורים, המוצאים לפועל תחבולה שנועדה להשאיר את הבת רווקה לנצח: האב החורג מתחזה לבחור צעיר ורווק המחזר אחר בתו החורגת. הם מתארסים והוא מכריח אותה להישבע שתהיה נאמנה לו לנצח, גם אם יקרה דבר בלתי צפוי טרם חתונתם. בבוקר יום החתונה הוא נעלם, והנערה נותרת שבורת לב, לכודה במצב של המתנה שלעולם לא יסתיים.³⁷

36. דרור משעני טען כי הצורה הספרותית הבלשית לא רק מעניקה לקוראות ולקוראים כלים פרשניים, אלא גם מאפשרת להתנגד להם: ”הצורה הספרותית הבלשית היא אם כך צורה כפולה, המאפשרת להתנסות פעם אחת בתהליך כינונה של סמכות פרשנית ובהכפפת ההבנה של הקורא לתוכנותיה, ופעם שנייה להתבונן בהתפרקות של הסמכות הפרשנית הזאת. היא לא רק רפלקסיה על מהותו של מעשה הפרשנות ועל כינונה של סמכות פרשנית – אלא היא התנסות ממשית בקבלה של סמכות פרשנית בקריאה הראשונה ובדחייה שלה בקריאה השנייה, אם זו אכן מתבצעת. במובן זה, הצורה הבלשית איננה ביטוי או ייצוג של אידיאולוגיה, כפי שנהוג לעתים לקרוא אותה. היא התנסות באידיאולוגיה”; וראו דרור משעני, ”מה אנחנו עלולים לגלות אם נקרא סיפור בלשי פעמיים? עיון מחודש בצמיחת הסיפור הבלשי ובשגשוגו”, הול, 6, 2007, עמ’ 108–120.

37. כנרת להד קשרה במחקרה בין רווקות לבין מצב תמידי של המתנה, על ידי ניתוח של תפיסות זמן חברתיות; וראו, ”Singlehood, Waiting, and the Sociology of Time”, Kinneret Lahad, *Sociological Forum*, 27:1, 2012, pp. 163–186.

המניע הכלכלי לפשע מתברר להולמס כבר מהרגע הראשון. הוא מזהה את התחזותו של האב החורג, מר וינדיבנק, כחלק מתופעה רחבה בהרבה של גברים המתחזים לאחרים כדי לזכות בגישה לרכוש של בנותיהן. בעיני הולמס, האישה הצעירה מעניינת אף יותר מן הפשע שנעשה לה: "אני מוצא שהיא הרבה יותר מעניינת מן הבעיה הקטנה שלה שהינה, בעצם, נדושה למדי. אם תעיין במפתח העניינים שלי, תוכל למצוא מקרה דומה שאירע באנדובר בשנת 1877, וכן דבר מה דומה שאירע בהאג בשנה שעברה, ואולם למרות שהרעיון עתיק יומין, הרי יש בו פרט אחד או שניים שיש בהם חידוש מבחינתי" (עמ' 69). גם נישואי האב החורג לאם מתוארים ככאלו שמניעיהם כלכליים בלבד. האב החורג צעיר מהאם בחמש-עשרה שנים, ונישא לה לאחר שהתאלמנה וירשה עסק משגשג. אזכורו הכפול של מנהל העבודה, מר הרדי, בעסק שירשה האם – רומז לכך שלאם עמדו אפשרויות נוספות, לא רק כלכליות אלא גם רומנטיות, בטרם מר וינדיבנק סילק אותן מהדרך. למעשה מר וינדיבנק מבוגר מהבת, מרי סתרלנד, רק בחמש שנים. על כן ניתן לראות בנישואים השקעה כפולה: הן באם בעלת העסק הן בבת – אישה צעירה בעלת מקצוע הדורש השכלה ומספק הכנסה קבועה, אשר גם עתידה לרשת את הונו של דודה.³⁸

אולם, בשונה מן האם המהווה השקעה כלכלית בלבד, הבת מתוארת כבעלת פוטנציאל גם להשקעה ליבידינלית, מינית, כפי שטענה זי לינג יאן.³⁹ חיזורו של האב החורג אחר בתו החורגת, בדמותו הבדויה של הוסמר איינג'ל, מעלה אל פני השטח את האפשרות של גילוי עריות סימבולי, שנרמז במיוחד בדבריו האחרונים אל מרי סתרלנד: "הרי כל הבוקר לא חדל לומר לי כי יהיה אשר יהיה, עלי לשמור לו אמונים: וכי אף אם יתרחש דבר מה בלתי צפוי לחלוטין אשר יפריד בינינו, עלי לזכור תמיד כי הבטחתי לתת לו את ידי, וכי במוקדם או במאוחר יתבע את מימושה של ההבטחה" (עמ' 68). אומנם, ההבטחה נועדה לגרום לה להמתין לו עד בוש, אך הניסוח המדגיש את תביעת המימוש – "he would claim his pledge" – מדגיש את הקונוטציה המינית של הדרישה. כאשר מר וינדיבנק מתאר לפני הולמס את השתלשלות העניינים, הוא משליך את פנטזיית גילוי העריות הסימבולי על מרי: "זו היתה רק בדיחה, גנח אורחנו. לא

38. לנשים בעלות מקצוע הדורש השכלה מוענק מעמד מיוחד בסיפורי שרלוק הולמס. כפי שטען בנדיקט טרנר, בסיפוריו של קונן דויל הן מאופיינות בשלל תכונות חיוביות, כגון אומץ, סקרנות ותושייה. לעומתן, נשים שאינן משכילות או שאינן עובדות כלל, מוצגות בצורה שלילית בהרבה – הן חסרות אונים, מפוזרות וקל להונותן; וראו Benedick Turner, "Clients Who Disappear and Colleagues Who Cannot Compete: Female Characters in the BBC's Sherlock", in Sam Naidu (ed.), *Sherlock Holmes in Context*, Palgrave Macmillan, London 2017, p. 42.

39. יאן, "Women, Economics", לעיל הערה 32, עמ' 16.

תיארנו לעצמנו שכל כך תיסחף" (עמ' 75). הוא והאם רק התברחו, ומרי היא כביכול זאת שנסחפה. ניתן לומר כי הבדיחה חושפת את הלא-מודע שלו.⁴⁰ לאחר שהחתן נעלם ביום החתונה, מרי סתרלנד פונה במצוקתה להוריה, אך נתקלת בביטול גמור של תחושותיה ובהכחשת העוול שנעשה לה:

"כן, באמת יצאתי מן הבית בטריקת דלת חפוזה, אמרה, "מפני שכעסתי מאוד כאשר ראיתי באיזו קלות וחוסר דאגה התייחס מר וינדיבנק – כלומר, אבי – לפרשה. הוא סירב לפנות למשטרה, וגם אליך סירב לפנות. וכך, בסופו של דבר, מאחר שסירב לעשות דבר מה והמשיך לטעון כי לא אירע דבר, התמלאתי זעם רב ופשוט לבשתי את בגדי ובאתי היישר אליך". (עמ' 64)

הטענה של האב החורג "כי לא אירע דבר" מדגישה עוד יותר את הגוללייטינג שמפעילים עליה הוריה – הם יוצרים מציאות בדויה שבה הבת מאורסת לגבר בשם הוסמר איינג'ל, ובו בזמן הם מכחישים את המציאות הזו מייד לאחר שהפרשה מסתיימת בשיברון לב.⁴¹ אך במקום להיכנע לגוללייטינג של הוריה, מרי סתרלנד ממרה את פיהם, ובזעמה הולכת ישר אל הולמס. אומנם הוריה הצליחו להוליך אותה שולל אל תוך אירוסים פיקטיביים, אך רגשותיה העזים כלפי הוסמר איינג'ל הם ממשיים, ומכוננים את חיבורה למציאות כלשהי, שעל בסיסה היא פועלת. האמון שלה ברגשותיה אינו מתערער, ולכן היא לא נותרת חסרת אונים אלא מחליטה לרדת לשורש התעלומה.

כדי להבין מה אירע, היא מגיעה לשרלוק הולמס, שמחליט בעקבות סיפור, המתאר בין היתר סיפור אהבה אפיסטולרי,⁴² לפתור את התעלומה באמצעות כתיבת שני מכתבים בעצמו. מכתב אחד הוא שולח לחברה שבה עובד האב החורג, ומכתב שני אל האב עצמו. בהשוותו את המכתב שמרי סתרלנד מוסרת לו, לכאורה מאת הוסמר איינג'ל, למכתב שנשלח בתגובה מהאב החורג, הוא מסיק כי הוסמר איינג'ל ומר וינדיבנק הם אותו אדם. מסקנה זו מתבססת על השוואה מדוקדקת של אותיות

40. אטקינסון, *The Secret Marriage*, לעיל הערה 8, עמ' 117.

41. העובדה כי מרי פוגשת את הוסמר איינג'ל בנשף של מתקני הגז מהדהדת את תופעת הגוללייטינג, שמקור שמה הוא כזכור במחזה המאוחר לסיפור של קונן דויל, אורות הגז מאת פטריק המילטון (1938).

42. כפי שטוען אייל דותן במאמרו בגיליון זה (עמ' 127-145), אחת הסצנות הפרדיגמטיות של ההיסטריה נסובה סביב מכתב מאהוב שנטש. בפסיכולוגיה של ההמון ואנליזה של האני תיאר פרויד מקרה היפותטי של נערה המאוהבת בסתר בבחור מסוים, ומקבלת ממנו מכתב המרמז כי הוא מצא לו בחורה אחרת. המכתב מעורר את קנאתה, והיא מתמוטטת אל תוך התקף היסטרי. חברותיה, המזדהות עימה, חוות גם הן התקף היסטרי; וראו זיגמונד פרויד, פסיכולוגיה של ההמון ואנליזה של האני, מגרמנית: רות גינזבורג, רסלינג, תל אביב 2009, עמ' 76-78.

ההדפסה: "אין שתי מכוונות כתיבה הכותבות באופן זהה, אלא אם כן מדובר במכוונות כתיבה חדשות. ישנן אותיות הנשחקות מהר יותר מן האחרות, ויש אותיות הנשחקות רק בחלקן" (עמ' 73). אם כן, בקריאת המכתבים הוא קורא את המסמנים (צורת המילים בדפוס) ולא את המסומנים (תוכן המכתבים לא מעניין אותו). זו קריאה של פני השטח, ולא קריאת עומק המאפיינת את המתודה הפרוידיאנית.⁴³ דווקא מתודה מטריאלית זו של קריאת הקונטורים של אותיות הדפוס היא המפתח לפתרון התעלומה.

אף על פי שמרי סתרלנד אינה מגלה סימפטומים היסטריים, ואף על פי שהוריה לא מצליחים להשלים את מהלך הגזלייטינג עד תומו, תגובתו של האב החורג לחשיפת התרמית מקבלת תיאור גופני המזכיר עילפון היסטרי: "אורחנו התמוטט אל תוך כיסא, פניו כפני מת ומצחו מכוסה בזיעה מבהיקה. 'אי – אי' אפשר להעמיד אותי לדין, גימגם" (עמ' 74). ואכן הולמס מאשר כי "אין כל חוק, לצערי, שאפשר להפעיל נגד הנבל" (עמ' 73), שכן החוק אינו מכיר ברמייה הנעשית בתוך מסגרת המשפחה. הולמס נכנס אפוא לתפקיד של תחליף משפחה עבור מרי – תחליף אח – כפי שהוא עצמו מצהיר: "לו היה לעלמה הצעירה אח או ידיד, מן הדין היה שיטעים את כתפיך טעמו של השוט, חי יופיטר!" (עמ' 76).

עם זאת, הולמס אינו ממלא לחלוטין את תפקידו האחאי, אין הוא דואג לעתידה של מרי. הפרט המעניין ביותר נחשף בפסקה האחרונה של הסיפור – הולמס בוחר שלא לגלות לה מה קרה לאהובה, וכך כנראה גוזר עליה להישאר אישה רווקה הממתינה לאהובה לעד. זוהי בחירה אכזרית למדי, העושה יד אחת עם הוריה הרמאים. הולמס מצדיק את התנהגותו בעזרת המסורת הספרותית העולמית, שמאז ומתמיד נהגה באכזריות כלפי נשים: "אם אספר לה את האמת, לא תאמין לדברי. אולי זכור לך הפתגם הפרסי העתיק: 'כל הנוטל לו גור נמרים – סכנה מרחפת על ראשו. כמו גם על כל המנפץ אשליה מלכה של אישה'. יש מן החוכמה וההיגיון בדבריו של חאפז, בדיוק כמו בדבריו של הורציוס – ולשניהם נהירות דרכי אנוש" (עמ' 77). פסקה זו הנעה בין אינפנטיליזציה לדמוניזציה של נשים, מזהה את הנשיות עם חיים תחת אשליה, ולא סתם אשליה, אלא כזו שמקורה הוא בלב, כלומר ברגש. ההיסטריה נרמזת אם כן רק בסיום, והיא מזוהה עם הנשיות עצמה ועם התנהגות חסרת היגיון. רק אישה בלתי רציונלית יכולה שלא להאמין לחוקר האמפירי – הבלש שרלוק הולמס.

סיפור זה ממחיש כיצד תופעת הגזלייטינג נטועה בתפיסה היסטורית של הנשיות. לא רק התחזותו של האב החורג ושיתוף הפעולה של האם מותירים את מרי סתרלנד בתלות רגשית בדמות אשלייתית, אלא גם שיתוף הפעולה של הולמס, הנובע מזיהוי

43. אטקינסון, *The Secret Marriage*, לעיל הערה 8, עמ' 113.

סטריאוטיפי בין היסטוריה לנשיות. כפי שטענה יאן, הולמס שותף למנגנוני ההחפצה של נשים ולחילופן כהון בין גברים.⁴⁴ הוא משתף פעולה עם גילוי העריות כתמרון שנועד לחסום את נישואי הבת למטרות כלכליות פנים משפחתיות, ובכך גוזר עליה עתיד שכולו עומד בסימן תלות רגשית והמתנה לאהוב הנעדר. למעשה, הוא ממשיך את מעשה הגזלייטינג של סביבתה המיידית. הוא מצדיק את התנהגותו באמצעות תפיסת האישה כהיסטורית, זו שאינה יכולה להתמודד עם שיכרון לב ועלולה להגיב באופן ילדותי ואלים.

המשפט שקונן דויל מציא ומייחס למשורר המאה הארבע-עשרה חאפז,⁴⁵ מחולל בקוראת את מה שעוברת העלמה סתרלנד – מעין גזלייטינג רגעי. קונן דויל בודה מחדש את ההיסטוריה באופן המתחזה למציאות האובייקטיבית, ובסיום הסיפור הוא מותיר אותנו באפלה לגבי "התרמית". רק מחקר בלשי של הסיפור יגלה כי "העובדה" המצוטטת מפי חאפז היא למעשה בדיה.

"ההרפתקה בקופר ביצ'ס" והפן הפרפורמטיבי של ההיסטוריה

הסיפור "ההרפתקה בקופר ביצ'ס" משנת 1892 עוסק באישה צעירה בשם ויולט הנטר, הפונה אל הולמס כדי להתייעץ עימו בנוגע למשרה שהוצעה לה כאומנת. אומנם היא נתונה במצוקה כלכלית, והתשלום המוצע לה גבוה מאוד, אך תיאור המשרה מעורר בה אי-נוחות מאחר שהוא כולל מרכיב עמום החוזר שוב ושוב באמצעות המילה "שיגיונות": "אמנם כך. בענייני לכוש, למשל! אנחנו אנשים הנוטים לשיגיונות, את מבינה – נוטים לשיגיונות, אבל טובי לב. אם היינו מבקשים ממך ללכוש איזשהו בגד שהיינו נותנים לך, לא היית מתנגדת לשיגיון הקטן הזה שלנו, הנה?" (עמ' 243). החשד שלה גובר כאשר היא מבינה כי אחד ה"שיגיונות" הצפויים הוא הדרישה לגזוז את שיערה היפה: "אני חושש שהדבר הכרחי, אמר. 'זהו שיגיון קטן של אשתי, ובשיגיונות נשים, את יודעת, גברתי, בשיגיונות נשים צריך להתחשב. אז לא תסכימי, אם כך, לגזוז את שערך?' (עמ' 244).⁴⁶ כיוון שאין שום קשר בין משרת האומנת לאורך שיערה, היא מבינה כי משהו במשרה הזו אינו כשורה. ובכל זאת, לאחר התייעצות עם הולמס היא מחליטה לקבל את העבודה, בידיעה שאם תחוש באיום, הולמס ווטסון יבואו לעזרתה.

44. יאן, "Women, Economics", לעיל הערה 32, עמ' 14.

45. אטקינסון, *The Secret Marriage*, לעיל הערה 8, עמ' 121.

46. באנגלית הניסוח הוא "ladies' fancies must be consulted"; וראו קונן דויל, *The Adventures of Sherlock Holmes*, לעיל הערה 28, עמ' 225.

גם כאן, הולמס מגלם תפקיד של קרוב משפחה מגונן, ושוב רואה עצמו כמעין אח גדול שתפקידו להגן על הלקוחה שלו. עניין זה חוזר בסיפור פעמיים. פעם אחת בדבריו לוויולט: "אני מודה שלא הייתי רוצה לראות את אחותי מקבלת את המשרה הזו" (עמ' 245); ופעם שנייה בתיאור של ווטסון את השיחה שניהלו לאחר לכתה של ויולט: "לו היתה אחותו, לא היה מתיר לה בשום פנים ואופן לקבל את המשרה" (עמ' 246). המילה "שיגיונות", החוזרת פעמים רבות בדבריו של ג'פרו רוקאסל, אבי המשפחה המציע את המשרה, נועדה למסך ולהקטין את אופיין המוזר של דרישות התפקיד. כמו כן, בשילובה של המילה "שיגיונות" בצירוף הממוגרד "שיגיונות נשים", מוסטת תשומת הלב מהאב ומכוונת לעבר האם, ברמיזה להיסטריה נשית. ואכן, ויולט והולמס סבורים תחילה כי מדובר בעבודה אצל אישה היסטורית. ויולט היא הראשונה המעלה אפשרות זו: "האם לא ייתכן שאשתו אינה שפויה בדעתה, ושהוא מנסה להסתיר את העניין מחשש פן תילקח למוסד, או שהוא משתף איתה פעולה בכל דרך אפשרית כדי למנוע התפרצות?" (עמ' 245). והולמס מאשר: "זהו פתרון אפשרי – ולמעשה, לפי מצב העניינים כרגע, זהו הפתרון הסביר ביותר" (שם).

אך ככל שנפרשת התעלומה, מתברר כי האם אינה היסטורית כלל (אם כי הולמס מתאר אותה בתיאור מיוזגיני כ"פשוט לא כלום", עמ' 249). מדובר באישה צעירה בהרבה מבעלה – אלמן שיש לו בת מאשתו הראשונה. הבת, כך מספר האב לוויולט, עברה לגור בפילדלפיה כי "חשה סלידה לא הגיונית כלפי אמה החורגת" (שם). בכך מר רוקאסל מציג לפני ויולט תחרות על ליבו בין בתו לבין אשתו, המרמזת על פנטזיות אינססטואליות של הבת, שגילה קרוב מאוד לגיל האם החורגת. הוא משתמש באגדות המספרות על יחסים עכורים בין בנות ואמותיהן החורגות כדי להצדיק את היעלמותה של בתו אליס, ובסטיגמה של "שיגיונות נשים" כדי להצדיק את פעולותיו.

בפועל, מי שמבקש מהעלמה הנטר לבצע פעולות משונות, הוא האב. היא נדרשת ללבוש שמלה מסוימת ולשבת סמוך לחלון המרכזי כשגבה פונה אליו. ההוראות האלו, החוזרות פעמיים, מתוארות על ידי ויולט כ"הצגה" (עמ' 251). באמצעות שימוש במראה שבורה שהיא מסתירה בין קפלי הממחטה שלה, היא מגלה מי הנמען של הצגה זו: "במבט שני קלטתי שאיש אחד עומד לו שם בדרך סאותהמפטון, אדם קטן ומזוקן בחליפה אפורה, עומד ומביט לעברי" (שם). ברגע שהמשפחה קולטת שהיא ראתה אותו, הם מורים לה לרמוז לו בתנועת יד שישתלק. בפרשנותה את האירוע כ"הצגה", ויולט מבינה כי היא עצמה רמז בתעלומה – היא נשכרה כדי להיות רמז כוזב ששותל המעסיק שלה בעבור האדם המתבונן בהם.⁴⁷

47. אטקינסון, *The Secret Marriage*, לעיל הערה 8, עמ' 132.

נוסף על השתתפותה הכפויה בהצגה המשונה שמעלה המשפחה, ויולט מגלה כי יש אגף נעול בבית שאסור לה להיכנס אליו. תגלית זו מעוררת בה רצון עז לפלוש אל המתחם האסור. היא מפרשת רצון זה כ"אינסטינקט נשי": "היה זה בעיקר רגש של חובה – תחושה שאיזושהי תועלת תצמח מן הפלישה שלי אל המקום ההוא. מדברים על אינסטינקט נשי: אולי באמת האינסטינקט הנשי הוא שעורר בי את התחושה הזו. על כל פנים, התחושה היתה קיימת, ואני ארבתי בהתלהבות להזדמנות שתיקרה לי לעבור בדלת האסורה" (עמ' 254). רגש החובה שהיא מתארת הוא מעין צו מוסרי – היא מהגישה צורך לעזור למי שנמצא או נמצאת בצרה, וכי הדרך לעשות זאת היא באמצעות פלישה אל האגף הנעול. ואכן, כמו בסיפורים גותיים רבים, כפי שכבר הראו סנדרה גילברט וסוזן גובר בספרן המשוגעת בעליית הגג, האגף הנעול אכן מתגלה כמקום כליאתה של הנערה הסוררת – אליס, הבת הנעדרת.

כפי שמתברר בסוף הסיפור, אליס אכן סבלה מהיסטריה במוכן הפרוידיאני, כלומר ממחלה פסיכוסומטית. אך גם כאן הסיבה למחלה היא פשע כלכלי של האב נגד בתו. כך מתארת זאת מרת טולר המשרתת:

עד כמה שאני יודעת, היו לעלמה אליס זכויות משלה בתוקף הצוואה [של האם], אבל היא היתה כל כך שקטה וסבלנית, שהיא אף פעם לא אמרה מילה על זה, ופשוט השאירה הכול בידיים של מר רוקאסל. הוא ידע שאין כל סכנה מצדה, אבל כשפתאום היה סיכוי לבעל שיכול לדרוש כל מה שהחוק ייתן לו, אז האבא שלה חשב שזה הזמן להפסיק את זה. הוא רצה שהיא תחתום על מסמך שירשה לו להשתמש בכסף שלה גם אם תתחתן. היא לא הסכימה לזה, והוא הטריד אותה עד שקיבלה את דלקת המוח, ושישה שבועות היתה על סף המוות. (עמ' 259)

אם כן, התעללותו הכלכלית של האב בבתו – הניסיון למנוע ממנה ומבעלה העתידי גישה לרכוש שהוא שלהם כחוק – היא הגורם למחלתה. אף שכיום ידועים הגורמים הביולוגיים של דלקת קרום המוח (זיהום שמקורו חיידקי ונגיפי), בעיני המשרתת מרת טולר, מחלתה של הבת היא פסיכוסומטית, כלומר היסטרית. לאחר שהבת החלימה ממחלתה, כלא אותה האב באגף הנטוש של הבית. הוא שכר את ויולט כדי שתתחזה אליה (מבלי ידיעתה של ויולט) ועל ידי כך להונות את הארוס שתצפת על המשפחה מהרחוב. ההצגה שביים האב נועדה לנמנען יחיד, וגולמה על ידי כל בני הבית (מלבד אליס). אולם, הארוס לא "קנה" את ההצגה. הוא לא השתכנע כי אליס מעוניינת שיסתלק, ובסופו של דבר הצליח לאתר אותה. בסוף הסיפור השניים בורחים ומתחתנים. נדמה כי בסופו של דבר ההיסטריה שהאב משליך על שתי נשים שונות – על האם, באמצעות תיאור "השיגיונות" שייחס לה, ועל אליס, באמצעות התעללות

וכליאה – מושלכת בחזרה עליו ומאירה אותו עצמו כאור פתולוגי. אומנם כל בני הבית משתפים פעולה עם הפן הפרפורמטיבי של ההיסטריה שלו והופכים את חיי המשפחה למחזה בבימויו, אך ניכר כי החרדה הנורוטית שלו היא המניעה את העלילה. בסיום הסיפור, הוא הדמות שנותרת חולה לאחר שהותקף על ידי הכלב: "מר רוקאסל נשאר אמנם בחיים, אך היה מאז אדם שבור, שרק טיפולה המסור של אשתו הנאמנה החזיק אותו בחיים" (עמ' 260).

"With a Look of Grief and Despair", *The Strand Magazine*, 1892

תמיסת שבעה האחוזים מאת ניקולאס מאייר: הולמס נגד פרויד

הרומן תמיסת שבעה האחוזים (1974) שכתב ניקולאס מאייר, מציב את הפרשנות הפרוידיאנית של ההיסטריה אל מול זו של הולמס.⁴⁸ מאייר מראה כי מצב שפרויד מפרש כהיסטריה שמקורה בטראומה מינית ומתבטאת בגוף ובשפה, הולמס מבין.
48. ניקולאס מאייר, תמיסת שבעה האחוזים, מאנגלית: אלאונורה לב, ספרית פועלים, תל אביב 1981.

כסיפור כיסוי לפשע, מניפולציה של גבר שמניעיה כלכליים. עלילת הרומן מנסה לענות על השאלה: מה קרה לשרלוק הולמס בשנים שבהן הוא נחשב למת ובעצם נעלם, בין 1891 ל-1894?

נקודת המוצא של הרומן היא הסיפור "הבעיה הסופית" (פורסם ב-1893, מתרחש ב-1891), שבו קונן דויל "הרג" את שרלוק הולמס. הרומן של מאייר מספר את מה שלכאורה ווטסון הסתיר מקוראיו בסיפור המקורי, הולמס טען כי הוא נרדף על ידי ארכי-פושע בשם מוריארטי. לאחר שהולמס שכנע את ווטסון לברוח איתו, הם מגיעים לשוויץ, ושם מוצא אותם מוריארטי. הולמס ומוריארטי נאבקים אחד בשני, נופלים זה לזרועות זה במפלי הרייכנבך, ומוצאים כך את מותם. כעשור לאחר מכן, ב-1903, מתפרסם הסיפור "הרפתקת הבית הריק", שבו הולמס חוזר ב-1894 ומסביר לווטסון שהוא כלל לא נפל אל מותו במפלים, אלא הצליח להרוג את מוריארטי ולהיעלם כי ידע שחיו עוד נתונים בסכנה.

ה"סיפור האמיתי" שמספר מאייר על מה שאירע להולמס בשנת 1891, הוא שהתמכרותו לקוקאין הביאה אותו לשפל המדרגה, ובעקבות זאת ווטסון מוליך אותו (באמצעות תרמית) אל וינה. שם הוא יאושפז לצורך גמילה אצל רופא מפורסם ושנוי במחלוקת – זיגמונד פרויד. "הבעיה הסופית" הוא אם כן סיפור כיסוי – הוא הסתיר מן הקוראים את מחלתו של הולמס ואת אשפוזו. על פי גרסה זו, הולמס אכן מגיע לפרויד בעודו חווה מעין התקף פסיכוטי שנגרם מהתמכרותו לקוקאין. ראשיתו של ההתקף דרמטית ותיאטרלית, וסופו בשקיעה בשינה:

"האיש [מוריארטי] הוא נפוליאון של עולם הפשע, ווטסון! חברי חג על עקביו במקום עמידתו שלפני האח, והלהבות שמאחוריו, יחד עם האיכות הצורמת והבלתי-טבעית של קולו, העניקו לו מראה נורא. [...] וכך המשיך לפטפט, לפעמים בלי פשר, לפעמים בתנופה דרמטית, כאילו ניצב על בימת תיאטרון ה"אולד ויק". הוא מנה פשעים שבוצעו ביוזמתו של הפרופסור. [...] כתב האשמה לא נסתיים אלא הלך וגווע. מהצהרות צורמניות עבר הולמס בהדרגה עד שהגיע לידי מלמולים בלתי ברורים ומהם ללחישות. יחד עם התרגעות זו בדיבור נרגע גם גופו, שהיה פוסע במרץ אנה ואנה. אחר כך נשען אל הקיר, הפיל עצמו בפיזור נפש אל תוך כורסה, ובטרם תפסתי מה קורה, היה הולמס שקוע בשינה.⁴⁹

שם הרומן תמיסת שבעה האחוזים מתייחס למינון הקוקאין המדולל שהולמס נהג להזריק לעצמו כאשר לא הייתה בנמצא תעלומה שתעסיק ותלהיב אותו. ווטסון מבין מהתנהגותו הקיצונית של הולמס כי התמכרותו גברה על יכולתו לחשוב בהיגיון, וכי

49. שם, עמ' 23.

הוא שוגה במחשבות רודפניות. בעזרתו של אחיו של שרלוק, מייקרופט, הוא מערים עליו ומפתה אותו להגיע לווינה. בווינה פרויד גומל את הולמס מהסם באמצעות טיפול המשלב שיחות והיפנוזה. בדיוק כשהולמס קרוב להשלמת הגמילה, נשמעת דפיקה בדלת, ופרויד נקרא לטפל במקרה של אישה שזרקה עצמה מגשר: "אשמח מאוד אם תמצא זמן לבוא להתייעצות עימי בקשר למקרה מוזר ביותר. הפציניטית אינה יכולה או אינה רוצה לומר מילה, ואף שהיא חלושה, נדמה שבריא אותה איתנה בתכלית. התוכל למצוא רגע לקפוץ הנה ולערוך בדיקה קצרה? שיטותיך הן בלתי מקובלות במקצת, אבל אני כשלעצמי תמיד כיבדתי אותך".⁵⁰

המטופלת סובלת מסימפטומים שאין להם מקור ביולוגי – "נדמה שבריא אותה איתנה בתכלית" – ולכן פרויד נקרא לבית החולים. אך הראשון שמכנה את מחלתה "היסטריה" הוא דווקא ווטסון, השואל את פרויד: "מה גרם לה שתהיה היסטריה?"⁵¹ פרויד מאשר את האבחנה ומשיב: "לכטח אין צורך לנחש זאת. עוני, ייאוש, בדידות. משלא יכלה עוד לעמוד בכך, החליטה לשים לחייה, ומאחר שנמנעה ממנה מטרה זאת, נסוגה למצב שבו אנו רואים אותה".⁵² לדבריו, מדובר בהתכנסות נפשית פנימה, נסיגה היסטרית מהעולם אל תוך העצמי. כדי להבין את מצבה לעומק, פרויד מהפנט אותה, ותחת ההיפנוזה היא מספרת לו את סיפור חייה.

לאחר חקירה מעמיקה, הולמס, ווטסון ופרויד מגלים כי האישה נחטפה ביוזמתו של בנה החורג. האב, אדם עשיר, הוריש את כל רכושו לאשתו השנייה – האישה המדוברת – והבן רוצה להשתלט על הנכסים ולהוציא מהתמונה. לשם כך הוא שוכר שחקנית שתתחזה לאימו החורגת ותחתום על מסמך משפטי המבטל את צוואת בעלה ומעביר את כל הרכוש לבנה החורג, בזמן שהאם החורגת האמיתית כלואה וקשורה במחסן. אם כן, בסופו של דבר פרויד מכיר בכך שהולמס צדק: לא מדובר במקרה של היסטריה במובנה הפסיכוסומטי, אלא בפשע של גבר כלפי האישה, פשע שמניעו כלכלי. גם כאן – כדי לזכות בכסף, נדרש הבן לביים הצגה, מעשה התחזות, שנמעניו הם הסביבה החברתית של המשפחה, שצריכה להשתכנע כי השחקנית היא האם החורגת, וכי מתקבל על הדעת שתחתום על מסמך שבו היא מוותרת על ירושת בעלה המנוח. שוב נוכח המתח האינססטואלי בין הבן, בחור צעיר, לבין אשתו הצעירה של אביו המבוגר. הקרבה הגילית ביניהם מטשטשת את הגבול בין דמות האם לדמות המאהבת, ומרמזת על הפנטזיה האינססטואלית הכרוכה בפשע – בצורך להכניע אותה לא רק מבחינה כלכלית אלא גם מבחינות אחרות.

50. שם, עמ' 127.

51. שם, עמ' 130.

52. שם.

בסיום הרומן הולמס מודה לפרויד שסייע לו להיגמל, ושואל כיצד יוכל לגמול לו. פרויד חושב זמן מה ולבסוף עונה: "הייתי רוצה להפנט אותך עוד פעם אחת".⁵³ תחת ההיפנוזה, הולמס מספר לפרויד את סיפור חייו: אימו בגדה באביו, והלה רצח אותה בשל כך. לאחר מכן הוא שלח יד בנפשו. המאהב, שמו פרופסור מוריארטי, הצליח להימלט. בעקבות תגלית זו, פרויד מאבחן רבות מהתנהגותיו של הולמס כסימפטומים מודחקים לרגשותיו כלפי הוריו: "לעולם אינו מודה ברגש מן הרגשות הללו בפני עצמו, ובכל זאת הוא מסגיר סימפטומים של רעיונותיו – בבחירת המקצוע שלו, באדישותו לנשים (שגם אתה, דוקטור, הבאת לה עדות בכתובים!) ואחרון אחרון – בחיבתו לסם, שתחת השפעתו מתגלים בסופו של דבר רגשותיו העמוקים, האמיתיים".⁵⁴ כך נחשף בסיום מקור ההיסטריה של הולמס עצמו – מיניותו המודחקת, שמקורה בטרגדיה של יחסי הוריו.

*

הסיפור הבלשי ממשיג, כבר בזמן אמת, בסוף המאה התשע-עשרה, את ההיסטריה כפשע כלכלי ממוגרד. בשעה שפרויד וברויאר כתבו את מחקרים בהיסטריה, סיפורי שרלוק הולמס שבהם לקוחותיו הן נשים היסטוריות-לכאורה, מציעים מבט ביקורתי על הפיגורה של ההיסטריה והבנתה כתגובה גברית היסטורית לאיבוד השליטה (הכלכלית והמינית) באישה. במילים אחרות, הספרות הפופולרית היא שמעמידה אנליזה מגדרית לתיאוריה המדעית "הגבוהה". על פי אנליזה זו, היסטריה היא פשע שמבצעים גברים (בעיקר אבות ובנים, הן ביולוגיים הן חורגים) כלפי אימהות ובנות (ביולוגיות וחורגות) שמטרתו לשמר את ההון הכלכלי והמיני שלהן לעצמם על ידי השארתן בתוך המשפחה ומניעת חזויו נישואין. הפשעים הללו נעשים לרוב באמצעים תיאטרליים: בכל הסיפורים האב או הבן מגלמים את תפקיד הבמאי, המביים הצגה שיש לה נמען/ת ספציפי/ת. גישה זו משלבת למעשה בין התפיסה הוויזואלית והפרפורמטיבית של שארקו את ההיסטריה, ובין התפיסה של פרויד הרואה בהיסטריה תגובה למבט של נמען מסוים. הולמס משלב בין התפיסות של פרויד ושארקו ויוצר מובן חדש להיסטריה.

גישתו של הולמס המגשרת בין שתי התפיסות, מאפשרת גם התבוננות מחודשת בפערים המעמדיים בין המטופלות ההיסטריות לאורך בהיסטוריה של המחלה: המטופלות ההיסטריות של שארקו היו מהמעמדות הנמוכים של פריז, ואילו המטופלות ההיסטריות של פרויד השתייכו לבורגנות היהודית הווינאית. הבדל זה נעוץ כמובן בהבדל בין האסילום הענק שבו עבד שארקו, לבין הקליניקה הפרטית שהקים פרויד. ואולם המשגת

53. שם, עמ' 206.

54. שם, עמ' 210.

ההיסטוריה במונחים מרקסיסטיים כפשע פטריארכלי מעניקה הסבר נוסף למעבר החד שלה מהפרעה של נשים מהמעמד הנמוך לבין הפיכתה לבעיה בורגנית רק דור אחד מאוחר יותר: בדיוק בעת ההיא שונו חוקי הקניין והירושה של נשים, וההיסטוריה נעשתה לכלי נוח שבאמצעותו גברים יכלו לגזול מנשים לא רק את מיניותן וחירותן, אלא גם את כספן.